

Pravoslav'ia v Ukraini: Zbirnyk materialiv V Mizhnarodnoi naukovi konferentsii. Kyiv. Ch. 1. Pp. 215–225. (in Ukrainian).

3. Kagamlik S. (2019). *Divide et impera. Rosijs'kyj tsentralizm iak konfliktyzatsijnyj chynnyk dlia ukrains'koho pravoslav'ia v retrospektyvi ta suchasnykh realiiakh* [Divide and empire. Russian centralism as a factor of conflict for Ukrainian Orthodoxy in retrospect and modern realities]. *Ukrainoznavchyy al'manakh*. Kyiv: «Millennium». Vypusk 25. Pp. 77–83. (in Ukrainian).

4. Klos V. (2019). *Avtokefaliia Ukrains'koi Tserkvy: ohliad vid Khreschennia do Synodal'noho Tomosu* [Autocephaly of the Ukrainian Church: an overview from Baptism to the Synodal Thomas]. Kyiv. 190 p. (in Ukrainian).

5. Pavlenko P.Yu. (2015). *Ukrains'ka Pravoslavna Tserkva Moskovs'koho Patriarkhatu – epitsentr rosijs'koho neoimperializmu v Ukraini (pohliad cherez pryzmu vijny na Donbasi)* [The Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate is the epicenter of Russian neo-imperialism in Ukraine (viewed through the prism of the war in Donbas)]. *Pravoslav'ia v Ukraini: Zbirnyk materialiv V Mizhnarodnoi naukovi konferentsii*. Kyiv. Ch. 1. Pp. 162–171 (in Ukrainian).

6. Potapenko Ya. (2016). *P'iata rosijs'ko-ukrains'ka vijna: vid majdanu do skhidnoho frontu (pidkhody, otsinky, interpretatsii)* [The Fifth Russian-Ukrainian War: from the Maidan to the Eastern Front (approaches, assessments, interpretations)]. Pereyaslav-Khmelnytsky: KS Publishing House. 304 p. (in Ukrainian).

7. Promova Blazhennishoho Mytropolyta Kyivs'koho i Vsiiei Ukrainy Epifaniia na tseremonii vruchennia shanovanoi nahorody Athenagoras Human Right Award [Speech of His Beatitude Metropolitan of Kyiv and All Ukraine Epiphanius at the Athenagoras Human Right Award ceremony]. (2019). *Pravoslav'ia v Ukraini: Zbirnyk materialiv IX Mizhnarodnoi naukovi konferentsii*. Kyiv. Pp. 9–13. (in Ukrainian).

8. Figurnyi Yu. (2016). «Rus'skyj myr» – vazhlyvyj chynnyk ahresii Rosijs'koi Federatsii suproty Ukrainy j ukraintiv ["Russian World" is an important factor in the aggression of the Russian Federation against Ukraine and Ukrainians]. *Ukrainoznavstvo*. № 3 (60). Pp. 40–59. (in Ukrainian).

9. Figurnyi Yu. (2019). *Rozvytok Ukrains'koho Pravoslav'ia na zlami tysiacholit': etnokul'turni, derzhavotvorchi ta natsiietvorchi aspekty* [The development of Ukrainian Orthodoxy at the turn of the millennium: ethnocultural, state-building and nation-building aspects]. *Pravoslav'ia v Ukraini: Zbirnyk materialiv IX Mizhnarodnoi naukovi konferentsii*. Kyiv. Pp. 564–573. (in Ukrainian).

10. Chirkov O. (2019). *Zminy relihijnoi sytuatsii u svitli tendentsij etnokul'turnoho rozvytku Ukrainy (1985–2019)* [Changes in the religious situation in the light of trends in ethnocultural development of Ukraine (1985–2019)]. *Pravoslav'ia v Ukraini: Zbirnyk materialiv IX Mizhnarodnoi naukovi konferentsii*. Kyiv. Pp. 574–583. (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29.27>
УДК 304(477)

Михайло Цюрупа

доктор філософських наук, професор,
кафедра військової підготовки,
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ

ORCID: 0000-0003-0464-7939
Email: mvz999@ukr.net

ГУМАНІТАРНА КРИЗА У ЗОНАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: НА ЩО СПОДІВАТИСЬ ЛЮДИНІ, «ЯКА НАДМІРУ СТРАЖДАЄ»

Анотація. У назву статті включено фрагмент скорботних міркувань Альбера Камю з актуальної у наш час програмної роботи «Чума» щодо марності багатьох зусиль людства по вирішенню так званих «вічних проблем»: напастей смертельних хвороб, соціального зла диктатур та війн. До них ми відносимо проблему зменшення надлюдських страждань за умов конфліктного воєнного часу.

Не дарма на питання, «чого слід чекати людині, що надміру страждає», Камю роздумами свого героя доктора Ріс не знаходить відповіді, полишаючи його вирішення на прийдешні покоління. Хоча філософія, на думку античних авторів, починається з осмислення страждань, проте європейська традиція, вказує французька дослідниця Е. Рудинеско в роботі «Філософи в обіймах бурі», починається з доволі пізнього звернення до митарств та поневірянь. Це вплинуло на той факт, що проблема гуманізації збройних конфліктів вирішувалась здебільшого у політично-правовій площині з прийняттям Женевських конвенцій 1949 р., а тексти Гуманітарних Маніфестів П. Куртца не торкалися стану гуманітарних криз під час збройних конфліктів.

Поширення збройних конфліктів майже по всіх регіонах планети, не зважаючи на пандемії та кліматичні кризи, викликає все більш жорстокі страждання, думки про які пересічна людина відкидає у «віддалений кут» свідомості, а ЗМІ зосереджені на акціях на полях бойових дій та на цікавих подіях за столом переговорів. У збройних акціях все більший відсоток цивільного населення (вже більше 90%), серед яких біля 400 мільйонів дітей, неймовірно страждають від не бачених раніше знущань над людською природою. «Нас не вважають за людей», – з гіркотою відзначала жінка з народності тиграй регіону Ефіопії, де відбувається збройне придушення сепаратистського руху.

Ми вважаємо, що у центрі роздумів щодо зменшення неминучих страждань слід поставити турботу про людяність в людині, а не матеріальну гуманітарну допомогу, при всій її значущості та вимірюваній у тонах продовольства, вазі. Варто звернути спеціальну увагу на світоглядні, філософські й моральні засади діяльності гуманітарних рухів, на гуманітарні практики за прикладом постатей «Праведників світу» для уникнення переходу від гуманітарних криз до катастроф.

Концепт запропонованого вирішення проблеми полягає у зверненні до необхідності дотримання принципових пунктів недопущення переходу від гуманітарної кризи до катастрофи. Такі принципові позиції є морально-правовими та світоглядними, а не тільки воєнно-політичними, спрямованими на врегулювання конфліктів офіційними засобами.

Гуманітарна криза означає такий переламний пункт життєвого простору всіх, хто знаходиться у зоні збройного конфлікту (а з них найнезахищенішими є діти, жінки, старі та літні люди), коли життя знаходиться на межі фізичного та духовного виживання. Гуманітарна катастрофа означає неприпустимий ступінь страждань десятків тисяч, а може й мільйонів людей. Безпосередньо воюючи захищені (якщо так можна висловитись) правом війни, бойовою мораллю та у цілому готові до страждань. Доки людство не втратило потенціал людяності та гуманного ставлення до всіх, згідно терміну арабського поета Сааді «адамійят», його потрібно реалізовувати не лише у матеріальній гуманітарній допомозі, але й у духовній сфері.

Ключові слова: збройний конфлікт, гуманітарна криза, гуманітарна катастрофа, філософія гуманізму, «Праведники світу».

Mikhailo Tsiurupa

Doctor of sciences in philosophy, Professor,
Department of Military Training,
National University of Defense of Ukraine, Kyiv

HUMANITARIAN CRISIS IN THE AREA OF ARMED CONFLICTS: HOPE OF A MAN, “WHO SUFFERS EXCESSIVELY”

Abstract. The title of the article includes the abstract of Albert Camus's sad reflections on the relevant for nowadays programmatic work "The plague" concerning the uselessness of mankind's multiple efforts to solve so-called "eternal problems": disasters of lethal illnesses, social evil of dictatorships and wars. We attribute the problem of extreme sufferings in the times of warfare conflict to the list.

It was not for nothing, as doctor Rieux stated, Camus did not answer the question about what a person who extremely suffers should expect and left the future generation to address the problem. Philosophy, according to the ancient authors, starts with reflections on sufferings, although the European tradition, as the French Researcher E. Roudinesco points out in her work "Philosophy in turbulent times" starts with rather late turning to hardships. That influenced to fact that the problem of armed conflicts humanization was mainly solved on the political and legal level along with Geneva conventions in 1949, while the texts of P. Kurtz's Humanitarian manifests did not refer to the state of humanitarian crises in warfare armed conflicts.

The spreading of armed conflicts in nearly all parts of the world with no regard to pandemics and climate crises is causing more and more severe sufferings the thoughts of which an ordinary person hides in the "remote part" of their mind while mass media focus on battlefield actions and interesting events at negotiating tables. Armed conflicts are involving bigger and bigger percentage of civil people (over 90% now) including about 400 million children who suffer extremely from harassment of human nature unseen before. "We are not treated as humans", mentioned grievously a Tigrayan woman from Ethiopian region where an armed suppression of separatist movement is taking place.

We believe that the pivotal issue of relieving inevitable sufferings must include cherishing humanity in individuals rather than material humanitarian assistance in spite of its importance and being measured in tons of food. It is also essential to focus on ideological, philosophical, and moral principles of humanitarian movements' activities, as well as on humanitarian techniques and examples of "Righteous among the Nations" characters in order to avoid transition from humanitarian crises to disasters.

The concept of the suggested solution of the problem implies resorting to the necessity of adhering to fundamental policies of preventing the transition from humanitarian crises to disasters. They are moral and legal and ideological and not merely military and political which aim at regulation by official means.

A humanitarian crisis involves a turning point in lives of all those people who are located in the armed conflict area with children, women and elderly being the least protected of all, when their lives are on the verge of physical and moral survival. A humanitarian disaster will lead to irreversible degree of suffering for tens of thousands or even millions of people. The directly involved in war are protected (if it is possible to say so) by the law of war, combat morality and are prepared for suffering as a whole. Unless people lost their humanity potential and humane attitude to everyone, the term "adamiyat" introduced by the Arabic poet Saadi should be implemented in the material humanitarian and spiritual spheres.

Keywords: *armed conflict, humanitarian crisis, humanitarian catastrophe, philosophy of humanism, "righteous world".*

Постановка проблеми. Страждання людини, як засвідчують знакові фрагменти текстів Священних книг світових релігій, є неодмінна ознака людської гріховності та водночас це початок тривалого шляху до спасіння душі, яка полишає земні справи на розсуд людської спільноти. А філософія, на думку раба і мислителя Епіктета, також починається з осмислення страждання як екзистенційної проблеми, яка здатна змінити людяність у людині. При відзначенні трагічної дати 80-х роковин трагедії у Бабиному Яру м. Києва, окупованому військами Вермахта, варто згадати не тільки кількість тисяч безвинно замучених, але й тезу знаменної книги «Банальність зла» Ханни Арендт [2], де стверджувалось, що жертви гітлерівців організовано та покійно йшли на страту. Вони втрачали надію на гуманізм та й не мали жаги до спротиву і звільнення, ставали начебто бездушними істотами машинерії насильства. Про машину насильства можна сказати словами Л'юїса Мемфорда, що це «Мегамашина» придушення людини та людяності, наповнена темними ірраціональними потягами до насилля.

Конфліктогенність сучасного світу породжує не тільки матеріальні втрати, руйнацію мирного життя внаслідок збройного протистояння сторін, але й невіру у совість людства, як зауважив Вацлав Гавел у роздумах щодо гуманітарної кризи у Лівані ще у 2005 р. У вказаному регіоні конфлікт знову загострився, і хоча на Сході України масштаб страждань цивільних осіб не такий значний, однак не можна обійти увагою небезпечну гуманітарну ситуацію, яка склалася в ОРДЛО. Особлива небезпека війн (за Стефаном Цвейгом) у тому, що вони руйнують єдність людства, до якого воно прагне увесь час після падіння Вавилонської вежі.

Єдність гуманітарних проблем породжує потребу у взаємодопомозі. Але, за словами постійного координатора ООН по гуманітарних питань у Лівані Н. Рочді (заява у інтерв'ю виданню Al Jazeera), ця взаємна «гуманітарна допомога – тимчасова, не усталена, короткотермінова» [17].

Звернення до притчі про муки Йова у біблійній площині, яка привернула увагу Льва Шестова в роботі «Киркегард и екзистенціальна філософія», мало на меті продемонструвати світоглядно-фундаментальний характер проблеми існування зла, відчаю, межі терпіння людини і

здатності переносити усі ті випробування [8]. Вказана проблема і сьогодні є надзвичайно актуальною, адже у конфліктуючих регіонах людські муки вже стали позамежними.

Знаменним для осмислення страждань сучасної людини став збройний етап етнонаціонального конфлікту в Ефіопії, де звірства, тортури, насильство над дітьми та жінками перевершують уявлення про «закономірний» запал жорстокості, про який оригінально писав доктор історичних наук Дм. Володкін, автор статті про опричнину Івана Грозного: «На війні, у бою, в запалі, у щойно захопленому місті, коли ратники ще розпалені нещодавньою сечею, траплялось різне. Крові вистачало. Але не у випадку безрозсудної розправи, пов'язаної з якоюсь "внутрішньою справою"» [5]. А у провінції Тиграї Ефіопії більше 1000 дівчат та жінок віком від 8 до 72 років були з'валтовані на очах чоловіків та дітей із нанесенням тілесних ушкоджень холоднокрівно, бо жертви «не були людьми», констатував Директор ВОЗ д-р Тедрос у доповіді про гуманітарну «жахливу кризу» [9].

Аналіз наукових публікацій. У анонсованій черговій книжці знаного психолога Гарварду (США) Стівена Пінкера під назвою «Рационалізм», автор, відомий тим, що «розкручує» свої твори з залученням глобальних лідерів, таких як Білл Гейтс та Білл Клінтон, Генрі Кісінджер та інших, висловив альтернативний погляд на проблеми та конфлікти сучасності. Він пише, що більшість людей обирає шлях вирішення проблеми або конфлікту позитивно. Спостерігається прогрес, хвороби лікуються більш ефективно, жорстокості стає менше у збройних конфліктах, бо вони ведуться «більш людяно», спілкування стає глобальним тощо [15]. А у попередній книзі «Кращі ангели нашої природи» (2011 р.) він зібрав чисельні данні щодо поступового зниження рівня насильства завдяки появі демократичних держав та ринковим відносинам. Отже, начебто вся справа у природному гуманітарному поступі людства, який сам собою виправить кризовий стан. Це нагадує думку Петера Слотердайка стосовно зайвості спекуляцій «цинічного розуму» навколо гуманістичних вимірів конфліктів.

Протилежну позицію з точки зору оптимізму висловив колишній двічі секретар РНБО України В.

Горбулін у роботі «Як нам перемогти Росію у війні майбутнього» [3]. Автор вважає, що будь який сучасний воєнно-політичний конфлікт здатен загостритись до рівня «війни майбутнього». Західні союзники України обережніші відносно такої оцінки та використовують термін 'deterrence' – стримування агресора. Щоправда і В. Горбулін раніше робив наголос на людському факторі, стверджував, що він не припускає можливості світової війни, бо Путін дуже «любить життя».

Отже, у політично-правовому полі припинити конфлікт вкрай складно. Це не така проста річ, як то вважає популярна авторка книги «Великий конфлікт» Аманда Ріплі (Ms. A. Ripley), відреценованої у авторитетному виданні «Крисченс сайенс монітор» [17]. Вона пропонує знайти порозуміння конфлікуючих сторін через обмін ролями, тобто, обміняти ролями ініціаторові з жертвою нападу.

В роботах політично-правового спрямування з вираженішим змістом (Гр. Перепелиці, Є. Бистрицького) вказувалось на виключно жорстокий характер конфліктів країн-родичів в Європі. Дослідниками осмислюються причини, перебіг, геополітичні наслідки конфліктів для України. Проте, навіть у творах філософського спрямування мислителі нерідко висловлюються іронічно щодо гуманності. Так, Сартр у знаковому романі «Нудота» вказує, що він бачив багатьох гуманістів, тих, хто любить себе, тих, хто любить інших, причому таких, якими він хоче, щоб ті були [13, с.121], а призабутий радянський критик Ф. Одуєв зауважує, що «гуманізм - це найбільш улюблене слово буржуазних філософів» [10, с. 281].

Метою даної статті є спроба окреслити шлях, який необхідно пройти, щоб страждання всіх, втягнутих у вир збройних конфліктів, не переростали у гуманітарну катастрофу. Ґрунтуючись на щирих устремліннях до гуманістичних начал життя, слід визнати наявність поширеної практики збройного вирішення конфліктів між етносами, народами, країнами. Більше того, автор вважає, що світ змінюється у бік поширення збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Наголошуючи на розвитку критичного мислення, С. Пінкер робить поширену помилку – схильність до абстрактних схем, заданих наперед, та небажання «поглянути правді в очі, там де вона є». Так, ще Г.Ф. Гегель у «Філософії права» висловив ідею, що війни сучасності (19 ст.) велись більш «гуманно», ніж за часів Середньовіччя. Він пише: «...у війні, як стані безправ'я, насильства та випадковості» проявляється певна історична тенденція, «вони відтепер ведуться більш гуманно» [3, с. 304]. На цій бездоказовій тезі аналіз гуманності війни завершується. Натомість новітні внутрішні збройні політичні протистояння у М'янмі, де за півроку 2021 р. військові вбили 75 дітей та більше 1000 заарештували. Цей приклад демонструє факт

зростання «нового варварства». Варварство попередніх поколінь проявлялось в конфліктах між етносами у Африці у формі інфантициду, створення «дітей-ампутантів», без рук, ніг. Це робилося для того, щоб вони не були здатні біологічно продовжити існування роду.

Герой роману Сартра «Смерть у душі» стосовно різних бід, на які наражається людство, скаже: «Гірше бути не могло: немає нічого гірше війни» [12, с.74]. Головний герой останнього твору Ж.-П. Сартра «Адам або перша людина» відчуває наступ війни як насунання зловісної хмари, тяжкої загрози, яку не можна зупинити. Для нього це як напад саранчі чи спустошливі грози над алжирським плоскогір'ям.

Для Люка Феррі, міністра культури Франції і мислителя, автора підручника з філософії та глибокої роботи «Людиного» (1996 р.) (робота, на жаль, не перекладена російською та українською мовами), війна є поштовхом до філософського осмислення незбагненності життя: людина народжується для того, щоб зрозуміти свою крихкість через страждання. Логічне продовження цієї думки полягає у тому, що людство удосконалює знаряддя вбивства ефективніше, ніж системи освіти та охорони здоров'я. І це доводить ще раз випадок пандемії «Ковід-19».

Вельми сумно, що наприкінці 2020 р. український діяч старого режиму В. Фокін «не побачив» збройного конфлікту під час відвідування Донбасу, хоча в наявності були принаймні символи її. А між тим, у м. Авдіївка вже у 2018 р. К. Волкер (колишній спецпосланець США) мав розмову з вчителем, який втратив від обстрілів руки і ноги. У комітеті ООН обговорювався один з багатьох випадків розстрілу санітарної машини зі знаком Червоного Хреста (емблема МКЧХ), у якій загинули чоловіки та жінки. Це не символи, а жорстокі реалії антигуманності збройних конфліктів.

На думку Жилья Дельоза слід віднайти за симулякрами реалій та повтореннями ідей *дійсність скорботи і радості*, безлад встановлених людьми порядків. Поява нових модусів війни, де людина начебто відсторонена від безпосереднього вбивства та руйнувань, вимагає по-новому поглянути на військову мораль, на настанови вести війну справедливо, на поняття втрат. Збільшення відстані між вбивцею та жертвою та відсутність безпосереднього контакту справляє враження ігрової віртуальної ситуації, але страждання людини не зменшуються. Вбивство дітей дронами у Кабулі при поспішній евакуації персоналу США з Афганістану визнано й американським урядом як поразка. Варто визнати, що такі дії тільки посилюють ненависть до дій американців.

Сам смисл поняття «гуманітарна криза» означає екзистенційну загрозу для всього населення району конфлікту перед лицем непомірних страждань, не залежно від матеріальних та військових втрат.

Тому настанова буддизму «умиротворення в душі» має глибоке світоглядне підґрунтя викорінення наслідків руйнівного характеру збройних конфліктів, утвердження душевної чистоти кожної особистості. Війна настільки виснажує сили людини (хоча за Гегелем начебто «оздоровляє норови нації»), що переможені також стають морально деформованими. У Гегеля мораль окремої людини відрізняється від моралі суспільства, тому особистість може втратити здатність до людинолюбів та милосердя. Справедливо розкритикована теза Іллі Еренбургу «Вбий німця!» символічна тим, що до війни в романі «Вчитель Хуліо Хуаніто» письменник всіляко виступає проти антилюдяності першої світової.

У збройних конфліктах у Руанді (1994), а тепер - у Ефіопії (2020-2021), вражає масова безглузда різанина цивільних. Життя на планеті є абсолютною цінністю, тому екзистенційна загроза війни, на відміну від інших небезпек, які проявлять себе згодом, має найбільш актуальний характер. При цьому катастрофічні зміни торкаються всіх сфер життєдіяльності, способу життя, природи і духовного світу. «Скалічені війною» люди вже ніколи не стануть здоровими: характерною стала відмова молодих бійців у Колумбії об'єднання ФАРК погодитись з владою та з командуванням з 2016 р. припинити п'ятдесятирічну громадянську війну. Війна стала способом існування для багатьох людей. Цей район знов став найнебезпечнішим у країні.

Новітня війна є продуктом цивілізації, її «обробкою», як не парадоксально, до «прийнятних» форм соціальної практики. Якщо навіть Лауреат премії миру 2009 року Барак Обама назвав війну подекуди «необхідною», то навряд чи варто цитувати апологетів війни. Ставлення до війни Обами зазнало еволюції від заперечення «поганої війни» Дж. Буша в Іраку до «хорошої війни» в Афганістані [14]. Інший Лауреат Нобеля 2019 року прем'єр міністр Ефіопії А. Абай ініціював збройне придушення сил народності провінції Тиграї, що знов-таки викликало катастрофічні наслідки.

Характерним є опис десятків тисяч полонених французів, для яких (вони так думають) війна вже закінчилась: «Напівживий, забутий, похований у затхлій війні натовп знову розпочинає путь...» [12, с.74]. Причому той, хто в душі зберіг готовність вести боротьбу, вважав, що вони «це матеріал», - пише Ж.-П. Сартр. Основна вада такого підходу полягає у тому, що збройний конфлікт не персоніфікований, позбавлений людського, особистісно-персонального виміру. Філософ В.В. Розанов, якого важко віднести до якогось філософського напрямку, казав: «У індивідуальному – основа історії, її центр, її смисл, її значущість: адже людина на противагу тварині, завжди особа; вона ніколи не «рід»; родове у неї несуттєве... Тут – таїна безуспішності науки та філософії у спробі зрозуміти людину, її життя, її історію» [11, с.174].

У зменшенні антилюдяності та згубності гуманітарної кризи з загальною метою недопущення гуманітарної катастрофи пропонується два напрямки зосередження зусиль: гуманістична ідея та гуманітарна практика. Стосовно останньої слід зважити на діяльність гуманітарних інституцій, започаткованих як реалізація ідеї допомоги пораненим Флоренс Найтінгел у середині XIX ст. На медалі у її честь викарбувано слова «за справжнє милосердя». Знаменита засновниця організації сестер милосердя прославилась ще й роботами зі статистики, її постать «Леді з лампою» стала символом неформального співчуття до поранених і хворих. Сьогодні бракує життєвого прикладу таких дієвих гуманістів, як Анрі Дюнан, Альберт Швейцер, Оскар Шиндлер, Рауль Валленберг.

Філософ і гуманіст Альберт Швейцер зауважив, що «впродовж двох поколінь прижились серед нас ідеї закінченої антигуманності, підкріплені авторитетом логічних принципів. У суспільстві склались погляди, які відволікають індивіда від гуманності. Все зі зростаючою легкістю кажуть про війни та завоювання, начебто йдеться про зіткнення за шахівницею» [1, с. 51].

Проте не забуті дві трагічні фігури Другої світової війни: Оскар Шиндлер (смерть його оплакували на п'яти континентах) та зниклий назавжди шведський дипломат Рауль Валленберг, який сказав про себе: «Людину, подібну мені, здолати неможливо». Смерть цього героя-гуманіста радянська влада приховувала більше 50 років. У США створений Комітет Р. Валленберга, «щоб увічнити гуманістичні ідеали і ненасильницьку мужність» цієї людини.

Гуманітарні інституції не набули особливого значення в Україні: МКЧХ має представництво в Україні, але гуманітарна допомога анонімна, не має адресної мети, а визначається вагою вантажів. 64 тони у цьому році відправлено у ОРДЛО, повідомляли Інтернет джерела, але якого характеру ця допомога, яким вразливим верствам вона надається, яка моральна підтримка? Про це мало відомо.

Світоглядні засади діяльності міжнародних гуманітарних інституцій, у тому числі й діючих на території України, ми висвітлювали у попередніх публікаціях, але разом із визнанням їхньої ролі слід зважити на критику на їхню адресу у контексті низької ефективності та зниження авторитету у нашій країні.

Щодо втрати великих гуманістів минулих століть, про які попереджав Ортега-і-Гасет, нині проблема полягає в тому, як «рекрутувати» чи заохочувати авторитетних особистостей до дієвого впливу на ситуацію у кожному із конкретних районів збройних конфліктів. Але дійсність постійно нагадує про себе не тільки руйнаціями, смертями, втратами у зоні збройних конфліктів, але і гуманітарними кризами.

Через 10 років після виходу книги «Краші ангели» С. Пінкера збройні конфлікти у Ємені привели за 1200 днів громадянської війни на межу виживання мільйони людей. Це найбільша гуманітарна криза останнього півстоліття. Сьогодні починається нова криза у Афганістані. Остання небезпечна кричущим запереченням прав дівчат та жінок.

Для України, яка у вирі збройного конфлікту на Сході втратила більше 20% промислового потенціалу, унікальну рекреаційну зону у Криму, гуманітарна криза виражена в тому, що два мільйони біженців, громадян України, кинули свої домівки. Вже загинуло майже 3 тисячі воїнів-патріотів. І ця криза може поглиблюватись у зв'язку із мілітарною шовіністичною пропагандою з боку РФ серед школярів та молоді ОРДЛО.

Висновки. Слід почати з визнання суворих реалій конфліктного стану відносин між спільнотами з неминучими жертвами та стражданнями у збройній боротьбі. «Війну не можливо заперечити. У ній або помирають, або живуть» [6, с.33], – пише Камю у «Філософії та романі».

Гуманітарна криза поглиблена «втратою гуманістичної практики та великих гуманістів», таких як Альберт Швейцер, Оскар Шиндлер, Рауль Валленберг. Ми сподіваємось на дієвість традиційних гуманітарних інституцій та добровольців Міжнародного Комітету Червоного Хреста, «Лікарів без кордонів», «Білих шоломів» та інших. До них поступово залучаються українські милосердні організації.

У наш час «завершеної антигуманності» слід формувати гуманістичний світогляд та культуру миру у конфлікному світі. Варто зважати на те, що втрати вояків з обох сторін тягнуть за собою ще більші втрати серед цивільного населення, зокрема, страждання мільйонів дітей, тому допомога обов'язково має включати гуманітарний аспект на основі людяності та милосердя.

Гуманітарна криза – це переламний момент життя тих, хто знаходиться у зоні збройного конфлікту та є найбільш не захищеними: діти, жінки, старі та літні люди. Їхнє життя знаходиться на межі фізичного та духовного виживання.

Гуманітарна катастрофа позначить незворотній ступінь страждань і смертей десятків тисяч, а може й мільйонів людей. Йдеться про те, що безпосередньо воюючі захищені (якщо так можна висловитись) правом війни, бойовою мораллю та в цілому готові до страждань. У Кодексі вояка Бусі вказувалось, що між життям і війною він обирає смерть, тоді як мирне населення сподівається на гуманність та гуманітарну діяльність від державних та міжнародних, світських та релігійних інституцій.

1. Альберт Швейцер. Благоговение перед жизнью. Пер. с нем. М.: Прогресс, 1992. 508 с.

2. Арент Х. Банальность зла. Айхман в Иерусалиме. Пер. з англ. М.: Европа, 2004. 424 с.

3. Гегель Г.В. Философия права. Пер. с нем. М.: Мысль, 1990. 524 с.

4. Горбулін В. Як нам перемогти Росію у війні майбутнього. Вид-во: Брайтс Букс, 2021. 248 с.

5. Дмитрий Володкин. Опричнина НКВД XVI века или Реформа Ивана Грозного? *Литературная газета*, 2015. 1 марта.

6. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство: Пер. с фр. М.: Политиздат, 1990. 415 с.

7. Камю А. Стронній: роман. Чума: повість. Падіння: оповідання. Пер. з фр. К: Дніпро. 1989. 512 с.

8. Лев Шестов. Киркегард и экзистенциальная философия (Глас вопиющего в пустыне). М.: Прогресс-Гнозис, 1992. 304 с.

9. Люди зустрічаються із жахливою ситуацією. *Al Jazeera*. 2021. 17 May. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2021/5/17/people-face-horrific-situation-in-ethiopia-tigray-who-chief>

10. Одуев С.Ф. Тропами Заратустры. М.: Мысль, 1976. 431 с.

11. Розанов В.В. Сочинения. М.: Сов. Россия, 1990. 592 с.

12. Сартр Ж.-П. Дороги свободы. Странная дружба. Том. III. Смерть в душе. Харьков: Фолио, 1997. 404 с.

13. Сартр Ж.-П. Стена. Пер. с франц. М.: Изд-во политической литературы, 1992.- 480 с.

14. Mark Lanier. The Afghan War and the Evolution of Obama. *N.Y. Times*. 2017. 1 jan. URL: nytdirect@nytimes.com.

15. Pinker progress: the celebrity science at the center of the cultured wars. *The Guardian*. 2021. 28 sept.

16. Stephen Hamphreis. Is any conflict unsolvable? This author doesn't think so. *CS Monitor*. 2021. 19 Oct. URL: [https://www.csmonitor.com/USA/Society/2021/0519/Is-any-conflict-unsolvable-This-author-doesn-t-think-so#:~:text="](https://www.csmonitor.com/USA/Society/2021/0519/Is-any-conflict-unsolvable-This-author-doesn-t-think-so#:~:text=)

17. UN urges Lebanon. *Al Jazeera*. 2021. 1 Oct. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2021/10/1/un-lebanon-reforms-extreme-poverty-economic-crisis>

References

1. Albert Shveitser. (1992). *Blahohovenye pered zhyznju* [Reverence before life.]. М.: Progres. 532 p. (in Russian).

2. Arendt Kh. (2004). *Banalnost zla. Yeikhman u Yerusalyme* [Banality of evil. Aihman in Jerusalem.]. М.: Europe. 424 p. (in Russian).

3. Hehel H.V. (1990). *Fylosofyia prava* [The philosophy of law.]. М.: Thought. 524 p. (in Russian).

4. Horbulin V. (2021). *Yak nam peremohty Rosiiu u viini maibutnoho* [How to defeat Russia in the future war.]. Braits Bucs, 248 p. (in Ukrainian)

5. Dmytryi Volodkyn. (2015). *Oprychnyna NKVD XVI veka yly Reforma Yvana Hroznoho?* [Officials of the NKVD of the XVI century or the reform of Ivan the Terrible?]. Literary newspaper, March 1. (in Russian)

6. Kamiu A. (1990). *Buntuiushchyi chelovek. Fylosofyia. Polytyka. Yskusstvo* [Raving man. Philosophy. Politics. Art] M.: Polytyzdat. 415 p. (in Russian)
7. Kamiu A. (1989). *Storonni: roman. Chuma: povist. Padinnia: opovidannia*. [Chief: Roman. Plague: a story. Fall: the story]. K: Dnipro. 512 p. (in Ukrainian)
8. Lev Shestov. (1992). *Kyrkehard y ekzystentsyalnaia fylosofyia (Hlas vopyiushcheho v pustyne)* [Kierkegard and existencial phylosophy (vapor wisp in the Dezert)]. M.: Prohress-Hnozys. 304 p. (in Russian).
9. *Liudy zustrichaiutsia iz zhakhlyvoiu sytuatsiieiu.* (1992)[People meet with a terrible situation.] Al Jazeera.2021.17 May. (Translated from English to Russian).
10. Oduev S.F. (1992). *Tropamy Zaratustry* [Pathbustry Zarathustra]. M.: Think. 431 p. (in Russian)
11. Rozanov V.V. (1992). *Sochynenyia / Sost., pidhotov. Teksta y komment. A.L. Nalepyna.*[Essays]. M.: Soviet Russia. 592 p. (in Russian)
12. Sartr Zh.-P. (2004). *Dorohy svobody. Smert v dushe. Strannaia druzhba.*[Path of freedom. Death in the soul. Strange friendship] Tom. III. Harckiv. 424 p. (in Russian)
13. Sartr Zh.-P. (1992). *Styna* [The wall]. M.: Publishing House of Political Literature. 480 p. (in Russian).
14. Mark Lanler. (2017). The Afghan War and the Evolution of Obama. *N.Y. Times.* – 2017. 1 jan.
15. Pinker progress: the celebrity science at the center of the cultured wars. *The Guardian.* 2021. 28 sep.
16. Stephen Hamphreis. (2021). Is any conflict unsolvable? This author doesn't think so. *CS Monitor.* 2021. 19 Oct.
17. UN urges Lebanon. *Al Jazeera.*2021.1 Oct.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2021.29.28>
УДК 340:352 (477.4)

Микола Щербак

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID iD: 0000-0002-4636-9546
Email: professor49@i.ua

Надія Щербак

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права,
Київський інститут інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID iD: 0000-0002-4636-9546
Email: historyk2017@i.ua

**АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ПРО СОЦІАЛЬНИЙ АНТАГОНІЗМ
У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ ХІХ СТ.**

Анотація. У статті висвітлюється специфіка Правобережної України і зазначається, що вона у ХІХ ст. була поліетнічним регіоном, який, маючи свою історію, характеризувався етнічними, конфесійними, соціально-економічними, адміністративними особливостями та навіть мав своє діюче законодавство. Упродовж усього зазначеного періоду правобережні українські землі залишалися полем гострого політичного і соціального протистояння.

Характеризуючи ситуацію на Правобережжі України, автори статті доводять, що з часів приєднання до Російської імперії царський уряд не врахував усіх особливостей цієї території. Він не звертав уваги на український народ, а бачив тут лише польську шляхту, яку намагався схилити на свій бік різними поступками.

В той же час більшість населення Правобережжя складала українці, які майже всі були селянами. На початку ХІХ ст. таких селян нараховувалося близько 3 млн. Земельна нерухомість на Правобережжі України знаходилася у власності невеликої кількості польських магнатів.